

AZ ÉLETMINŐSÉG TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEINEK NÉHÁNY MÉRÉSI LEHETŐSÉGE

Boros Lajos – Sági Mirjam

1. Bevezetés

A területi fejlettségi illetve életminőségbeli különbségek mérsékléshez kulcsfontosságú, hogy minél pontosabb képpel rendelkezünk arról, egy-egy térség milyen dimenziókban mutat lemaradást az átlaghoz, vagy a legjobban teljesítő területekhez képest – hiszen a beavatkozások csak ez alapján tervezhetőek meg. A tanulmány célja, hogy bemutassa ennek egy lehetséges eszközét, a több országban is használt deprivációs indexet, amely a társadalomtól való lemaradás mérésére használatos. Ennek érdekében röviden áttekintjük a szegénység egyfajta szinonimájaként is értelmezhető depriváció fogalmát, illetve az életminőség térbeli különbségeinek néhány vizsgálati módját is, majd részletesebben tárgyaljuk a deprivációs indexhez kapcsolódó kérdéseket.

2. Fogalmi kérdések: a depriváció értelmezése

A társadalmi különbségek fogalmi kereteiként több fogalmat (depriváció, szegénység, hátrányos helyzet stb.) is használnak a társadalomtudományok, amelyek jelentése nem teljesen egyezik. Vizsgálatunkban a szegénység fogalmának nehezen értelmezhetősége és többféle jelentéstartalma miatt használjuk a depriváció fogalmát. A szegénység ugyanis nehezen meghatározható, sokféle értelemben és többféle megközelítés alapján felfogható, illetve értelmezhető kifejezés. Általában a hagyományos értelemben vett hátrányos helyzet megnevezésére használják, mint például az alacsony jövedelem és a hozzá kapcsolódó hátrányok. Különbséget kell tennünk azonban a relatív és az abszolút – létminimum alatti – szegénység között. A szegénység létminimum-számításon alapuló meghatározása több szempontból is kétséges, különösen akkor, ha mérceként egy bizonyos jövedelemszintet használunk. A relatív szegénység meghatározása szintén összetett problémákat vet fel. Megint csak többnyire a jövedelmet használják mérceül, csak hogy ez nem fejezi ki az emberek tényleges igényeinek sokféleségét. A szegénység különféle meghatározásai más-más módszertant jelentenek, így eltérő adatokat kapunk a szegények számáról, arányáról a társadalomban (Ferge et al. 1980, Andorka 2006).

A depriváció kifejezés nem csupán szinonimája a szegénységnek, bár gyakorta ilyen értelemben használják; nem csak az anyagi javaktól való megfosztottságot jelöli, hanem a döntéshozatalból, a hatalomból való kizártságot, a gyenge, vagy nem létező érdekérvényesítő képességet is. Szó szerint „valamitől való megfosztottságot” jelent, olyan helyzetet, amelyben az egyén vagy egy csoport nélkülöz valamit, ami a nagy többségnek rendelkezésére áll (Ferge et al. 1980, Andorka 2006). A tanulmányban (és általában a társadalomtudományokban) a hátrányos helyzet szinonimájaként használjuk,

a relatív lemaradás kifejezésére. Éppen ez a többszörös jelentéstartalom az, amely miatt a depriváció hasznos eszköze az életminőség kutatásának. Úgy véljük, hogy az anyagi források birtoklása alapján történő vizsgálat, bár számos esetben kiváló értelmezési keretet jelent, számunkra összességében túl szűk. A depriváció értelmezhető abszolút értelemben (valamiféle küszöbértékhez viszonyítva), relatív módon (valamely középpértékhez vagy a társadalom többségéhez képest), illetve értelmezhető szubjektív kategóriaként (ez esetben a depriváltság érzése a meghatározó) (Ferge et. al. 1980).

A relatív depriváció fogalmát, szembeállítva az abszolút vagy objektív deprivációval Runciman vezette be; szerinte a relatív depriváció, mint szubjektív mutató, az egyén frusztrációját fejezi ki, amelyet a másokkal való összehasonlítás vált ki. Álláspontja szerint az emberek elsősorban nem az abszolút értelemben vett életkörülményeik miatt érzik magukat hátrányos helyzetben, hanem azért, mert valamilyen vonatkoztatási csoporthoz képest rosszabb helyzetben vannak (Runciman 1966, Silber – Verme 2012).

A depriváció és az anyagi nélkülözés, a szegénység természetesen szorosan összetartozó fogalmak. Townsend (1986) szerint lehetséges, hogy valaki lehet deprivált helyzetben úgy is, hogy a jövedelme nem számít alacsonynak, ugyanakkor azok, akik többszörösen depriváltak, vagy csak egy dimenzióban, de ott rendkívül súlyosan, azok szinte minden esetben alacsony jövedelemmel rendelkeznek.

Különböző, életminőséggel kapcsolatos kutatások rámutatnak a depriváció kapcsán a baráti és rokoni kapcsolatok fontosságára (Albert – Dávid 1998, Utasi 2002, 2006, Varga 2006). Egyes szerzők kiemelik a szeretetkapcsolatok jelentőségét: a gyerekkorban kapott szeretet, a partnerkapcsolatokat, az azokkal való elégedettséget, emellett a baráti és családi kötelekekből szárazó biztonság és szeretet több elemzésben is fontos szereppel bír (Földvári 2006, Kovács 2006). Bár az alapszükségletek miatt a pénz valamennyire mindenkinek fontos, ugyanakkor nagy különbségek vannak az anyagi javak jelentőségének megítélésében (Fekete 2006).

3. A depriváció mérhetőségének kérdései

A területi fejlettségi és életminőségbeli különbségek számszerűsítésére, mérésére több kísérlet történt, mivel a beavatkozások megtervezéséhez lényeges, hogy az alacsonyabb térségi szintek összehasonlíthatóak legyenek, és meghatározható legyen hátrányos helyzetük mértéke. A területi összehasonlítás szükségessége miatt több, gyakran használt egyenlőtlenségi mutató nem használható: így például a legfelső és legalsó jövedelmi decilisek összehasonlítása értelmezhetetlen a városrészekre, kistérségekre vagy régiókra.

Ugyanakkor a jövedelem-eloszlás területi egyenlőtlenségére gyakran használják a Gini-együtthatót, amely egy szóródási típusú egyenlőtlenségi mutató; a népességi arány és a jövedelmi arány viszonyát méri. Értéke a jövedelmek teljes egyenlősége esetén nullával egyenlő, a teljes egyenlőtlenség (amikor minden jövedelem egy kézben összpontosul) esetén pedig egy az értéke (Németh 2005). Mivel azonban – mint azt korábban is hangsúlyoztuk – a depriváció többdimenziós fogalom, amely egyaránt tartalmaz egészségügyi, jóléti hátrányokat, és emellett jellemzi a társadalmi integráció

hiánya, ezért a mutatók is jellegzetesen több tényező bevonásával készülnek. Az EU-ban 2001 óta az ún. laekeni indikátorokat használják a társadalmi kirekesztődés vizsgálatára, amelyek a következő négy dimenziót vizsgálják: jövedelmi szegénység, foglalkoztatottság, egészség és oktatás. Az egyes dimenziókban jellemzően regionális és nemek szerint bontásban történnek az elemzések. Az elemzést kisebb területi egységekre is lehetséges végezni, de döntően össztársadalmi elemzések és nemzetközi összehasonlítások készítésére szokták használni (European Commission, 2006).

A kisebb területi egységek, városrészek összehasonlítását teszi lehetővé a disszimilitási index, amely két társadalmi csoport térbeli elkülönülését méri. (A mutató a területi egyenlőtlenségeket mérő Hoover-index speciális változata.) Ha a csoportok egyben homogének jövedelmi vagy életminőségbeli szempontból, akkor a mutató alkalmas ezek különbségeinek mérésére is. Értéke 0 és 100% között lehet; utóbbi esetben a két csoport egyáltalán nem keveredik egymással. Az index értéke azt mutatja meg, hogy a népesség hány %-ának kellene lakhelyet váltania a teljesen homogén térbeli eloszlás (0%-os disszimilitási index) eléréséhez. (Duncan – Duncan 1973, Németh 2005). Szintén alkalmas a kisebb területi egységek összehasonlítására a brit kormányzat által használt a deprivációs index (Deprivation Index – DI), illetve a többszörös deprivációs index (Index of Multiple Deprivation – IMD), amelyeket a területi tervezésben alkalmaznak. Ez utóbbi hét dimenziót tartalmaz: jövedelem, foglalkoztatottság, egészségügy és fogyatékoság, képzettség és iskolázottság, földrajzi elérhetőség, szociális környezet, lakáshelyzet, biztonság. Az egyes dimenziók további aldimenziókra is oszthatók, például a lakáshelyzet a „belső” (a lakás komfortfokozata) és „külső” lakáshelyzettel (lakókörnyezet) is mérhető. Minden dimenzió és aldimenzió több mutatót tartalmaz (The English Indices of Deprivation 2004, Nemes Nagy 2005, Agarwal – Brunt 2006). A dimenziók és a hozzájuk tartozó változók kiválasztása után valamilyen adattömörítési eljárást szoktak alkalmazni a deprivációs indexek megalkotásához – leggyakrabban faktor- illetve főkomponens-elemzést (Fahey 2005, Whelan et al. 2005).

Deprivációs indexet egyébként már Townsend is használt az objektív-relatív depriváció vizsgálatára, amellyel sikeresen megoldotta a bonyolult fogalom operacionalizálását, és vizsgálatában igazolta is annak használhatóságát (Bokor 1987). Azonban sem ő, sem a hazai vizsgálatokban deprivációs indexeket készítőket nem területi összehasonlítás céljából készítettek összevont mutatókat, hanem a társadalom rétegződésének vizsgálatára. Így elemzési egységeik az egyének vagy családok voltak. A hazai kutatók az 1980-as években használtak deprivációs indexeket a rétegződés-modell vizsgálat során. Az elemzés előtt meghatározott dimenziókat tovább finomítva faktorelemzés segítségével határozták meg az egyes összevont mutatókat az elemzésben felhasznált 95 változóból. Elemzésükben minden esetben relatív mutatókat használtak, mégpedig oly módon, hogy a minta megoszlása alapján meghatározták a társadalmilag kívánatosnak tekintett szintet, és akik e szint alatt helyezkedtek el a mintában, azokat depriváltaként kezelték (azaz dummy változókat képeztek a mutatókból). A társadalmi munkamegosztásban betöltött eltérő szerepek miatt egyféle index nem volt elegendő a depriváltság átfogó vizsgálatához, hiszen például ugyanaz az érdekérvényesítő képesség

depriváltságot és átlagos (netán privilegizált) helyzetet is tükrözhet attól függően, hogy aktív vagy nem aktív keresőről van szó. A mutató készítése során az egyes változókat kétértékűvé alakították: a társadalmilag „normálisnak”, átlagosnak tekintett érték minden esetben kettes értéket kapott. Ha a vizsgált jelenség esetében az eltérő helyzet előnyt jelentett hármast kapott, ha hátrányt, akkor egyest – azaz az egyes csoportokon belüli különbséget figyelmen kívül hagyták (Bokor 1988).

Spéder (2001) Bradshaw és Halleröd módszere alapján, a townsendi koncepciót követve alakította az általa arányosított deprivációs indexnek nevezett mutatót. Az általa használt módszer sajátossága, hogy a lakossági vélemények alapján súlyozta az egyes mutatókat, ezzel érzékeltetve az életminőség összetevőinek eltérő jelentőségét. Ehhez kapcsolódóan alapfeltevésük volt, hogy azok, akik nem rendelkeznek azokkal a javakkal és erőforrásokkal, amelyeket a többség elengedhetetlennek tart a „tűrhető életkörülmények biztosításához, stigmatizálódnak, és a kirekesztődés felé sodródnak. Mivel vizsgálatuk egy nemzetközi kutatás keretében készült, az is kiderült, hogy országonként igen eltérőek az alapvetően fontosnak tekintett erőforrások, illetve hogy Magyarországon viszonylag kevés ilyen életkörülményt jelölt meg egybehangzóan a válaszadók nagy része. (De eltérések adódnak az egyes korosztályok vagy jövedelmi csoportok igény szintje között is). Az egyes életminőség-mutatók súlya attól függött az indexben, hogy a válaszadók mekkora hányada tartotta azt lényegesnek. Ebből következik, hogy ha valaki az alapvetően fontosnak tartott napi meleg ételt kénytelen nélkülözni, nagyobb mértékben nő rá vonatkozó deprivációs index, mintha bár szeretné, de nem rendelkezik mosogatógéppel. A vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottak, hogy hazánkban gyakorlatilag alig van olyan lakos, aki 0 deprivációs index értékkel rendelkezik – az index legkisebb értéke ugyanis 0 lehetett, ebben az esetben minden olyan körülmény, erőforrás a megkérdozett rendelkezésére állt, amelyre vonatkozó indikátor az összevont mutató részét képezte. Azt is kimutatták, hogy van ugyan kapcsolat a depriváltság és a jövedelem között, de az a vártnál gyengébb, így az alacsony jövedelműek és a depriváltak csoportja természetesen nem egyezik meg.

A deprivációs indexeket az orvostudományi, orvosföldrajzi kutatásokban is felhasználják az egyes betegségek, veszélyfaktorok társadalmi és területi vizsgálata során (Nagy 2013, Pál 2010, Schuurman et al 2007).

A fentebb bemutatott módszerek közül a deprivációs index tűnik a leginkább alkalmasnak a depriváltság mérésére, mivel tetszőlegesen sok, akár kis területű egységek összehasonlítására is alkalmas, és sok változó vonható be a vizsgálatba. Az összevont mutatók jelentősége abban rejlik, hogy megmutatja a többszörösen hátrányos helyzetű területeket, amely a központi beavatkozás célterületei lehetnek. Bár a hazai kutatásokban még nem használták területi összehasonlításra (csak településtípus szerinti elemzéseket végeztek), a feldolgozott külföldi irodalom alapján egyértelműen használható az életminőség térbeli vizsgálatára is. A mutatók kialakítása alapvetően három filozófia mentén történhet: a depriváció okaira koncentrálva olyan mutatókat bevonva, amelyek a hátrányos helyzetet létrehozó lehetséges okokat mérik; a következményekre koncentrálva a problémákat mérő mutatókat bevonva; illetve a két előző módszert összevonva, egy holisztikus megközelítés alapján (Fahey 2003).

Emellett lehetséges az objektív és szubjektív (relatív) depriváció mérése is – a kettő összevonása egy indexbe azonban a két fogalom eltérő jelentése miatt nem szerencsés. A kétféle depriváció egy mérésbe vonása azonban történhet olyan módon, hogy a kiválasztott objektív mutatókat bővítjük megfigyelések és interjúk tapasztalatai alapján. Az így kapott mutatólista elemeit strukturált interjúk segítségével egy Likert-skálán elhelyezve csak azokat tartjuk meg a vizsgálatban, amelyek a vizsgált sokaság tagjai szerint valóban lényegesek a depriváltság érzése szempontjából, és a mutatókat a relatív fontosságuk alapján súlyozzuk (Eroglu 2006).

A különböző elemzések tanulságai azt mutatják, hogy a deprivációs index számításánál több módszertani probléma is felmerülhet. A depriváció több formája nehezen értelmezhető egy összevont mutatóban. A különböző településtípusokon más-más mutatók alkalmasak a depriváció mérésére, ami megnehezíti az összehasonlítást közöttük. A mutatók csak a jelenlegi helyzetre értelmezhetők, és nem szabad őket a potenciális deprivációs területek meghatározására használni. A méréshez kis területi egységekre vonatkozó részletes adatsorokra van szükség, így ehhez az igényhez alkalmazkodnia kell a statisztikai adatgyűjtés rendszerének is, saját adatgyűjtés esetén pedig területileg reprezentatív adatfelvételt kell végezni (Whelan et al. 2005, Agarwal – Brunt 2006, Eroglu 2006).

A deprivációs index számításánál az is problémát jelent, hogy nehéz olyan változókat találni, amelyek megfelelően reprezentálják a depriváció többdimenziós jellegét, és ugyanolyan (lehetőleg magas, azaz intervallum vagy arány) mérési szinten vannak. Gyakori, hogy az intervallum jellegű adatok mellett olyan mutatóink is vannak, amelyek ordinális szintűek. A többváltozós statisztikák esetén ez módszertani problémát vet fel, pl. nincs értelme a kategória átlagát kiszámolni (vagy csak korlátozottan értelmezhető az átlagérték) (Freedman et al. 2005). Például a lakókörnyezet mérhető azzal, hogy beépítettségre milyen jellegű területről van szó. Az egyes kategóriák ugyan sorrendbe rendezhetők komfortfokozat, presztízs vagy lakásjelleg alapján, ám ordinális változóról lévén szó, az egyes kategóriák sorrendiségén túl nem rendelkezünk információval arról, hogy a kategóriák között mekkora a különbség. Emiatt, ha ordinális jellegű változót vonunk be az index készítésébe, azt úgy kell értelmeznünk, hogy a kategóriák közötti különbség egyforma.

A depriváció többféle értelmezéséből adódik egy másik módszertani probléma: hogyan mérhető a nélkülözés mértéke? Mihez, milyen értékhez viszonyítsunk a depriváltságnál, és hogyan számszerűsítsük ezeket? További probléma, hogy az egyes mutatók az összevonás során egyenértékűek – márpedig egyértelmű, hogy a valóságban eltérő mértékben határozzák meg mind az objektív, mind a szubjektív hátrányos helyzetet. A kettős megkülönböztetés alatt most azt értjük, hogy az objektív depriváció esetében valamilyen előre meghatározott standard értékhez viszonyítjuk az adatainkat, a szubjektív depriváció esetében pedig az egyének önértékelése a depriváltság alapja. Ugyanakkor álláspontunk szerint az objektívnek tartott standardok egyáltalán nem objektívek: meghatározásuk nagyon is szubjektív módon történik. Emiatt – mint azt Spéder vizsgálatában is láthattuk – gyakran súlyozzák a mutatókat, itt azonban újabb módszertani probléma merül fel: mekkora súlyokkal dolgozzunk a különböző változók

esetében? (Whelan et al. 2005, Eroglu 2006, Bossert – D’Ambrosio 2007), „honnan vegyük” a súlyokat; szakértői becslésből, valamilyen fogyasztási statisztika felhasználásával, a vizsgált populáció tagjainak véleményére építve határozzuk meg az egyes mutatók jelentőségét?

A fentebb felvetett problémákat mindenképp érdemes figyelembe venni az életminőségbeli, fejlettségbeli különbségek vizsgálatakor, illetve az eredmények értelmezésekor, illetve azt is figyelembe kell venni, hogy a statisztikai vizsgálatok csupán a valóság egy nézőpontját mutatják meg, de nem azonosak magával a társadalmi valósággal. Azaz nem szabad a kialakított mutatókat „mindenhatóként” kezelniük.

4. Összegzés

Tanulmányunkban röviden áttekintettük az életminőség térbeliségére alkalmas statisztikai módszereket, külön kiemelve a deprivációs indexet, amelyet eddig többnyire térbeli tartalom nélkül, elsősorban a társadalom nagy csoportjainak összehasonlítására alkalmaztak a hazai kutatók. Az indexek azonban alkalmasak a területi összehasonlításra is, és több dimenziós jellegük révén komplex képet kaphatunk arról, hogy mely területeken teljesít egy térség jobban vagy rosszabbul – így hozzájárulhatnak a megalapozottabb szakpolitikák kialakításához. A több vizsgálati szempont bevonása azért is előny, mert csökken annak az esélye, hogy egy-egy reprezentatívnak tekintett mutató alapján határozzuk meg a fejlettségi különbségeket – ami sok esetben félrevezető lehet. Emellett – megfelelő adatok rendelkezésre állása esetén – a deprivációs index különböző földrajzi léptékek közötti összehasonlításra is.

Mivel az indexek számíthatók statisztikai adatok és kérdőíves vizsgálatok eredményei alapján is, így az „objektív” és „szubjektív” lemaradás mérésére is alkalmasak lehetnek. A fentiek alapján úgy véljük, hogy a jövőben öröndetes lenne, ha a területi tervezésben nagyobb mértékben használnák a deprivációs indexeket.

Felhasznált irodalom

- Agarwal S., Brunt P. (2006): Social exclusion and English seaside resorts. *Tourism Management* 27 (4), 654-670.
- Albert F., Dávid B.(2001): *A hajléktalanság az emberi kapcsolatok szemszögéből*. F020534 számú OTKA program, doktori disszertáció.
- Andorka R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bokor Á. (1987): *Szegénység a mai Magyarországon*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bokor Á. (1988): Státusz- és rétegszerkezet „alulnézetből” In: Kolosi T. et al.: *Egyenlőtlen helyzetek*. Kossuth Kiadó, Budapest, 122-148.
- Bossert W., D’Ambrosio C. (2007): Dynamic measures of individual deprivation. *Social Choice Welfare* 28 (1), pp. 77-88.
- Castelli A., Jacobs R., Goddard M. Smith P. C. (2013): Health, policy and geography: Insights from a multi-level modelling approach. *Social Science & Medicine* 92, 61–73.
- Duncan O.D., Duncan B. (1973): Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés. In: Szelényi I. szerk.: *Városshociológia*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 182-202.

- Eroglu S. (2007): Developing an index of deprivation which integrates objective and subjective dimensions: extending the work of Townsend, Mack and Lansley, and Halleröd. *Social Indicators Research* 80 (3), 493-510.
- European Commission (2006): *Portfolio of overarching indicators and streamlined social inclusion, pensions, and health portfolios*. European Commission, Brussels, 2006
- Fahey T. (2005): Urban spatial segregation and social inequality: a note on the potential for comparative European research. In: Whelan, C.T. (ed): *EU research on social sciences and humanities*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 231-243.
- Fekete Zs. (2006): A pénz nem boldogít? In: Utasi Á. (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest, 53-74.
- Ferge Zs., Gara J., Horváth Á., Szalai J. (1980): A szegénységgel és a többoldalúan hátrányos helyzettel kapcsolatos mai nyugati nézetek. *Valóság* 2, 15-29.
- Freedman, D., Pisani, R., Purves, R. (2005): *Statisztika*. Typotex Kiadó, Budapest
- Földvári Á. (2006): A partnerkapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre. In: Utasi Á. (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest, 143-156.
- Kovács A. (2006): A családi kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre. In: Utasi Á. szerk.: *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest, 157-168.
- Nagy Gy. (2013): A környezeti igazságtalanság fogalma és mérési lehetőségei. In: Balogh R., Schmidt P. (szerk.): *A földtudományi kutatások új aspektusai: tanítványok és mestereik a Kárpát-medence földtudományi kutatásában*. *Geographia Pannonica Nova* 17. Publikon Kiadó, Pécs, 164-176.
- Nemes Nagy J. (2005): Összetett jelenségek, osztályozás, regionalizálás. In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 169-186.
- Németh N. (2005): Területi megoszlások eltérését mutató indexek. In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 111-117.
- Pál V. (2010): Egészségföldrajz. In: Tóth J. (szerk.): *Világföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 597-618.
- Runciman W.G. (1966): *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*. University of California Press, Berkeley.
- Schuurman N., Bell N., Dunn J. R., Oliver L. (2007): Deprivation Indices, Population Health and Geography: An Evaluation of the Spatial Effectiveness of Indices at Multiple Scales. *Journal of Urban Health* 84 (4), 591-603.
- Silber J., Verme P. (2012): Relative deprivation, reference groups and the assessment of standard of living. *Economic Systems*, 36 (1), 31-45.
- Spéder Zs. (2001): Szegénységi standardok, gyermekspecifikus depriváció, jóléti diszparitások. In: Spéder Zs., Monostori J. (szerk.): *Mozaikok a gyermekszegénységről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 10-34.
- Townsend P. (1987): Deprivation. *Journal of Social Policy* 16 (2), 125-146.
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálója*. Új Mandátum kiadó, Budapest.
- Utasi Á. (2006): A minőségi élet feltételei és forrásai. In: Utasi Á. (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest, 13-50.
- Varga A. (2006): A diplomások munkával való elégedettségének néhány kérdéséről. In: Utasi Á. (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai*. MTA PTI, Budapest, 75-96.
- Whelan, C.T., Layte, R., Maître, B. (2005): Social exclusion and multiple deprivation. In: Whelan, C.T. (ed): *EU research on social sciences and humanities*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 199-205.